

Stjepan Vukušić
Eugena Kumičića 8
HR-52100 Pula

OPTJECAJNO NORMATIVNOAKCENTOLOŠKO NAZIVLJE U HRVATSKOME KNJIŽEVNOM JEZIKU S POSEBNIM OSVRTOM NA OVODOBNE PRINOVE

Tema se omeđuje: prvo, na optjecajno nazivlje i, drugo, na etikete naziva. Zatim se, po zamišljenom redosljedu važnosti, pojedini normativnoakcentološki i naglasnoopisni nazivi razmatraju s obzirom na njihvu uporabnu prikladnost i na ulazak u normativnu i općenito opisnu akcentologiju. Na kraju se obrađuje određeni broj naziva iz novijeg jezikoslovlja. Tako je ocrtan donekle cjelovit nazivoslovni podsustav u hrvatskoj normativnoj akcentologiji.

Tema se normativnoakcentološkoga nazivlja hrvatskoga književnog jezika¹ u ovome radu suzuje na kurentne nazive, pa i među njima tek na one najproširenije i najprikladnije. Nameće se još jedno suzivanje naslovnoga predmeta uglavnom na same etikete naziva, i to one, kako i naslov kaže, najoptjecajnije i najbliže svomu predmetu². Same su nocije kao pojmovi, kao dosezi misli o određenom predmetu relativno stabilne, ali su obično brojne njihove etikete. A razvoj nocija, nazivnih pojmova, odveo bi nas u dug i složen razvoj jezikoslovne misli i beskrajna morfosemantična razmatranja. A nijedan izraz, simbol nije potpun doseg živa i djelatna pojma u imenovanome predmetu, nego tek upućuje, potpunije

¹ Dio se tih naziva, dakako, rabi i u drugim standardnim jezicima, a većina u općoj, teorijskoj akcentologiji, zatim u komparatistici i dijalektologiji.

² Pa ipak će se u ovome radu i s obzirom na nocije odrediti oni nazivi koji su svojim pojmovima i etiketama ovodobne prinove.

ili nepotpunije, na sam pojam. Zato se, radi ostvarenja što veće blizine između etikete i nocije, uglavnom ostaje na etiketama s mišlju da one, kad su najprikladnije, preko značajki pojma ipak dobro identificiraju svoje prave predmete, pa ih možemo točno privedi svijesti, proizvesti i jasno utvrditi istotu njihova ostvaraja. Za nas je, primjerice, bitno da etikete dugouzlazni, dugi uzlazni i uzlazni označuju istu nociju: dužinu i uzlaznost naglasaka, makar to bilo i u ponešto različitim vizurama. O tome zašto se odlučujemo za prvu od tih triju etiketa, bit će još govora.

Ako popis tako suženih naziva pogledamo sumarno, uočiti ćemo da njihov manji dio, npr. akcentolog, akcentologija, akcentološki; prozodija, prozodijski nema hrvatskih zamjena u etiketama, a većina drugih naziva ima samo hrvatske optjecajne etikete i napokon, određen broj naziva ima dvojne izraze – na hrvatskome jeziku s usporednicama na grčkome ili latinskom.

Premda za naziv nije bitno tko ga je stvorio ili prvi upotrijebio, nego kako on funkcionira u određenom nazivoslovnom sustavu, opet je zanimljivo znati tko ga je i kada uveo u stručnu i znanstvenu porabu.

Vjekoslav Babukić u svojoj *Osnovi slovnice slavjanske narječja ilirskoga (Danica ilirska, 1836., i Zagreb, 1836.)* na str.12 ispisuje podnaslov »5. O Naglasku«, a dalje u prvome pasusu: »Iliri imaju dva poglavita naglasaka (accentus), kratki i dugački.« Ta činjenica i opsežno bavljenje gramatičkim djelom Vjekoslava Babukića dopustili su Branki Tafri da u *Hrvatskome leksikonu* (1996) u jedinici Babukić, Vjekoslav napiše: »od njega smo usvojili: slovnica, jezikoslovac, samoglasnik, suglasnik, naglasak, štokavsko, kajkavsko, čakavsko narječje itd.«.

Etiketa *naglasak* posljednjih je desetljeća dvadesetog stoljeća istisla iz porabe etiketu *akcent*, pa je danas u hrvatskome književnom jeziku upravo *naglasak* etiketa koja više nema premca.

A glede imenā četiriju različitih naših naglasaka, jednočlane i složene etikete u konačnici dugujemo Stjepanu Ivšiću. Naime, Ministarstvo prosvjete Kraljevine Jugoslavije izdaje u Beogradu, 1932., za potrebe škola, terminološki rječnik Aleksandra Belića i Stjepana Ivšića pod naslovom *Gramatička terminologija*. U tom su rječniku nazivi: kratkouzlazni naglasak – ili kratkouzlazni akcent (´) i kratkosilazni naglasak – ili kratkosilazni akcent (˘) (Simeon 1969:720,721). U slavenskom seminaru za strane slaviste Stjepan Ivšić 1953. drži predavanje iz književnojezične akcentologije u kojem su za sva četiri naglasaka usustavljena složena jednočlana imena: kratkosilazni (˘), dugosilazni (˘), kratkouzlazni (´) i dugouzlazni (´). Tako

je riješeno i pitanje najprikladnijih etiketa četiriju naglasaka hrvatskoga književnog jezika.³

U čemu je prikladnost upravo tih etiketa?

Kažemo li *dugouzlazni*, odmah izričemo slivenost dužine i uzlaznosti. To, *mutatis mutandis*, vrijedi i za sva tri ostala naglasaka: za dugosilazni slivenost dužine i silaznosti, za kratkouzlazni kračine i uzlaznosti, a za kratkosilazni slivenost kračine i silaznosti. Za razliku od toga, dvočlana etiketa *dugi uzlazni* barem načas nosi dvije odvojene značajke: dužinu i uzlaznost. To opet, uz potrebne preinake, vrijedi i za tri preostale dvočlane etikete. Ako pak etikete naših naglasaka svedemo na jedan nesloženi član, dobit ćemo kraće i manje kurentne nazive: *uzlazni*, *silazni*, *spori*, *brzi*. Ti su od triju mogućnosti u optjecaju najneprikladniji. Uzlazni naime određujemo u opreci sa silaznima i sporim, silazni u opreci s uzlaznima i brzim; spori pak u opreci s brzim i dugima, a brzi, napokon, u protivnosti sa sporim i dugima. To je zaista slabo prozirno otprve. Zato su najprikladnije složene jednočlane etikete. Na slutnji te prikladnosti temelji se jamačno najveća optjecajnost baš tih etiketa.

Kad je pak riječ o izvedenicama i složenicama od osnovnice *naglasak*: *naglasni*, *naglasnica*, *nenaglasnica*, *prednaglasnica*, *zanaglasnica* i *dvonaglasnica*, i te su etikete danas bez svojih konkurenata u hrvatskoj normativnoj akcentologiji. Tako smo dobili u jednoj tvorbenoj porodici konzistentnu skupinu etiketa koja skladno funkcionira u akcentološkome nazivlju hrvatskoga književnog jezika. Njoj se po prvome svom članu pridružuje i naziv *naglasna cjelina*. Za razumijevanje takva povoljna ishoda vrijedno je pročitati na str. 7 Težak–Babićeve *Gramatike hrvatskoga jezika* zahvalu samih njezinih autora: »Na kraju zahvaljujemo ocjenjivačima što su nam dali korisnih napomena, a posebno Jasni Melvinger za nazive prednaglasnica i zanaglasnica (...) U Zagrebu, 24. prosinca 1990.«⁴

Naziv *prenošenje naglasaka* s povijesnog je gledišta bitan za razumijevanje postanka četveronaglasnoga novoštokavskog sustava, a sa suvremenog motrišta za naglasne prilagodbe posuđenica pri njihovu ulaženju u standardni jezik. Taj je naziv danas značajan i za odnos prednaglasnica s naglasnicama silaznoga tona. A upravo taj oblik etikete – *prenošenje naglasaka* – najprikladniji je, držim, za svoju nociju: nastanak uzlaznih naglasaka na prethodnom slogu od silaznih na srednjem ili posljednjem,

³ Vidi Ivšić 1970:172,173.

⁴ 7., izmijenjeno i dopunjeno izdanje, 1992.

ili pak nastanak kratkosilaznoga u slučaju neoslabljenog prenošenja naglaska. Prikladnost te etikete jest u činjenici što od svih konkurentnih glagola i njihovih glagolskih imenica kao etiketā za istu nociju samo prenositi i prenošenje nedvojbeno uključuje djelatnost subjekta na jezičnom predmetu, a za druge se etikete kao što su *prelaziti—prelaženje, pomicati (se) — pomicanje, skakati—skakanje* ili *preskakati—preskakanje*⁵ to ne može reći. Možda je upravo slutnja takvih značenja dotičnih glagola i dala optjecajnu prevagu etiketi *prenositi—prenošenje*. Zato se i treba odlučiti za nju.

U službi je naglasnog ponovoštokavljanja u suvremenoj standardnoj transprozodizaciji i prilagodba naglaska ili adaptacija, tj. zamjena kojega nepočetnog silaznog naglaska istodužinskim uzlaznim na istome mjestu. U skladu je sa živom tendencijom zamjenjivanja stranih etiketa hrvatskima da se daje prednost nazivu *naglasna prilagodba* ili *prilagodba naglaska*.

Jednočlani nazivi *prozodija, prozodijski* i tročlani naziv *prozodijsko razlikovno obilježje* ustaljeni su u akcentološkom i fonološkom nazivlju hrvatskoga jezika. Takav je i jednočlani naziv *ton*, sam po sebi i kao sastavnica dvočlanih naziva *uzlazni ton, silazni ton*. Od triju pak konkurentnih etiketa: *silina, jačina, intenzitet* za istu nociju (opreka *naglašenost ~ nenaglašenost*) trebalo bi se odlučiti za ustaljeniju *silinu* jer bi se druge dvije etikete, zbog svoje šire višeznačnosti, teže svele na terminološku jednoznačnost. Što se pak tiče dvojnih etiketa *trajanje—kvantiteta*, koje se temelje na opreci *dužina ~ kračina*, prednost valja dati etiketi *trajanje* u skladu s načelom veće prozirnosti izraza. Etikete *dužina, kračina* već su ustaljene i takve služe izvrsno.

Budući da su u novijim radovima hrvatske normativne akcentologije u optjecaju i novi nazivi, javlja se potreba utvrđivanja njihovih etiketa i definiranja njihovih nocija. Prvi je od takvih naziva dvočlan: *preinaka naglaska*. Nocija je te etikete: promjena kojega prozodijskoga razlikovnog obilježja __ tona ili trajanja ili obojega (a tima se kao razdiobna značajka pridružuje i promjena mjesta naglaska jer i ta značajka sudjeluje u naglasnom ponašanju u paradigmama). Pri tome su moguće: preinaka tona (*ròb—ròba*), preinaka trajanja (*ždrijèbe—ždrjèbeta*), preinaka tona i trajanja (*kònac—kònci*). To su istoslogovne preinake. Kad se tima pridruži

⁵ U hrvatskih jezikoslovaca, npr. Stjepana Ivšića i Slavka Pavešića, spomenuti glagoli i njihove imenice nisu ni kao nazivi uvijek istoznačni.

i promjena mjesta, nastaju neistoslogovne preinake. One mogu biti: preinaka mjesta (*život—živòta*), preinaka mjesta i tona (*jèzero — NAV mn. jezèra*), preinaka mjesta i trajanja (*kòvāč—kováča*), preinaka mjesta, tona i trajanja (*vrijéme — Gjd. vrèmena, NAV mn. vremèna*).

Iz svih tih preinaka proizlazi nova tipologija svih naglasnih ponašanja i njihovih uzoraka, pa to dovodi do novog određenja naglasnoga tipa. Tradicionalni naglasni tip znači konkretno i dalje nedjeljivo naglasno ponašanje određenog broja riječi ili samo jedne riječi uz uvjet da se nijedna druga tako naglasno ne ponaša. A upravo je to u ovoj novoj tipologiji naglasna jedinica kao nesvodljivo naglasno ponašanje u *prirodnom* stanju, a naglasni je tip na mnogo višem stupnju apstrakcije, pa znači samo opreku *nepreinačenost ~ preinačenost*, odnosno prvi i drugi tip. Daljnja se podjela na podtipove, skupove jedinica i same jedinice, kako je vidljivo iz prethodnog pregleda, ostvaruje vrstom i ponašanjem prozodijskih počela — tona, trajanja i mjesta. Tako se vidi kako prvi tip ima samo razdiobu inventara bez preinaka, a drugi ima i preinake u paradigmama.

Ako bi sad tko rekao da je to komplicirana tipologija, moglo bi se odgovoriti da je doista komplicirana koliko i sam naglasni sustav, ali je ipak iz nje isključeno sve što je gramatičko, predvidljivo iz općih pravila, pa je tako svedena na šezdeset i sedam naglasnih jedinica. No ako se tomu broju doda onih osamnaest naglasnih jedinica prvoga, nepromjenljivog tipa koje imaju zapravo samo razdiobu naglasaka, bez preinaka, tad se dobije osamdeset pet naglasnih jedinica nesvodljivih na još jednostavnija naglasna ponašanja. A i taj se broj jedinica tendencijski smanjuje razvojem, rasterećivanjem sustava — njegovim pojednostavljivanjem što se očituje u dokidanju preinaka u paradigmama. Što su preinake složenije, to su sklonije dokidanju, a zadržavaju se kao stilska pričuva. Pri tom se svemu sustav ne osiromašuje, nego postaje gipkiji i stvara čak dvostrukosti koje dobro funkcioniraju. Tako smo stigli do još jednog novijega naziva. A njemu se pridružuje onaj koji znači jezgru hrvatske standardnojezične norme, a to je zapadno novoštokavsko naglašavanje.

Možda će i ovaj rad bar malo olakšati sporazumijevanje u hrvatskoj normativnoj akcentologiji i nadodsjećoj fonologiji, iz koje bih u ovoj zgodi istakao barem jedno bitno načelo. Naglasak je, kao i sve normirano u jeziku, log naše govorne udobnosti i nezaprječna priopćavanja, a nestandardni naglasci upozoravaju na izraz, troše priopćajnu pozornost i energiju koje su namijenjene samom sadržaju govora. Svako je naime dodatno upozoravanje na izraz ili stilem ili pogriješka.

Literatura

- Babukić, Vjekoslav. 1836. Osnova slovnice slavjanske narčja ilirskoga. *Danica ilirska* II(1836):10, 5. ožujka 1836. – II(1836):15, 9. travna 1836.
- Ivšić, Stjepan. 1970. *Slavenska poredbena gramatika*. Zagreb : Školska knjiga.
- Simeon, Rikard. 1969. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I–II*. Zagreb : Matica hrvatska.
- Tafra, Branka. 1993. *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*. Zagreb : Matica hrvatska. 195 str. (Znanstvena knjižnica)
- Težak, Stjepko, Stjepan Babić. 1992. *Gramatika hrvatskoga jezika*. 7., izmijenjeno i dopunjeno izdanje. Zagreb : Školska knjiga.
- Vukušić, Stjepan. 1982. *Usporedbe dvaju novoštokaoskih naglašavanja – stiničkog i Daničićeva*. Senj : Senjsko muzejsko društvo.

Die geläufige normativ-akzentologische Terminologie in der kroatischen Literatursprache mit besonderer Berücksichtigung der zeitgenössischen Neuerungen

Zusammenfassung

Indem das Thema auf kurrente Termini, vor allem auf ihre Etikettenvarianten abgegrenzt wurde, werden im Weiteren einzelne normativ-akzentuelle Termini, in erster Linie diejenigen von größerer Häufigkeit, danach die selteneren und zuletzt diejenigen aus der normierten Akzentologie – alle mit Hinsicht auf ihre Eignung und den Zeitpunkt des Eingangs in den Gebrauch – erörtert. Auf diese Weise wurden insgesamt an die fünfzig Termini erörtert und somit ein normativ-sprachlicher und deskriptiv – sprachlicher terminologischer Teilsystem einigermaßen umfasst.

Ključne riječi: naglasni znakovi, nazivlje, hrvatski jezik

Key words: accent signs, terminology, Croatian